

LES MARQUES D'ÀMFORES IMPORTADES O D'ALTRES ÀREES DE LA *TARRACONENSE*

Piero Berni Millet¹
Cèsar Carreras Monfort
Universitat Oberta de Catalunya

Quan August decidí fundar la colònia romana de *Barcino* amb el nom de *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino* i amb la finalitat de romanitzar el territori de la Laietània, tenia molt clar que aquesta empresa solament reeixiria si donava als seus habitants els mitjans legals i econòmics per a desenvolupar el creixement de la ciutat. La producció generalitzada d'àmfores de vi dels tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 a *Barcino*, des del mateix moment de la creació de la colònia, és un dels millors exemples per a entendre aquest desig de progrés. Darrere la implantació i el desenvolupament d'aquest nou comerç hi ha un factor polític clau, el fet que els *barcinonensis*, com a ciutadans romans de ple dret, poguessin distribuir els excedents vinícoles en els dos mercats amb més demanda d'aliments de tot l'Imperi romà: l'urbs de Roma i les legions establertes als *limes* romans d'Occident. La implantació d'aquest model de comerç interprovincial en el context del període de màxima expansió del vi laietà és una realitat ben contrastada per l'arqueologia terrestre i subaquàtica.

Però, de la mateixa manera que els *barcinonensis* produïen béns per a mercats llunyans, ells mateixos adquirien mercaderies procedents d'altres províncies de l'Imperi. Si el grau de progrés social dels ciutadans es pot mesurar pel seu poder adquisitiu, les àmfores importades des de la Bètica, Itàlia, la Gàl·lia, Àfrica i el Mediterrani oriental, que trobem sovint a les excavacions de Barcelona, són una demostració palpable del

destacat desenvolupament socioeconòmic de la colònia. El fet de consumir amb regularitat productes de qualitat i de renom manufacturats a les altres províncies, ja és un símptoma inequívoc que la colònia s'havia consolidat en el marc del seu territori. L'economia de *Barcino* al llarg de l'Imperi romà va ser un reflex més de la visió que recorre el panegíric de Trajà de l'any 100 dC (Plin., *Pan.*, 29.2), la de mercat abundant i polivalent, integrat en l'economia de l'Imperi amb caràcter d'estat multinacional, que unia gent diferent i que feia possible que els productes d'un lloc semblessin de qualsevol altre.

Com a testimoni d'aquestes importacions foranes, el present catàleg recull les marques d'àmfores produïdes fora del pla de Barcelona i, a continuació, el repertori epigràfic de les importacions. La primera part és la més nombrosa, sens dubte perquè aquestes marques d'àmfores van ser produïdes en el seu entorn immediat, en àrees properes com el Baix Llobregat i el Vallès Occidental, també amb un fort desenvolupament econòmic de la viticultura i de l'activitat artesanal, particularment en el curs inferior del riu Llobregat. L'alt percentatge d'aquests envasos Dressel 2-4 i Pascual 1 a la ciutat no resulta pas estrany si partim de la base que una de les raons de la fundació de *Barcino* va ser la creació d'un port destinat a l'exportació de productes, i no només dels fets a la ciutat i a les vil·les properes, sinó també dels vinícoles de les regions veïnes. Les marques que s'han pogut identificar pel seu lloc de producció tenen el seu origen a la Vila Vella (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat), Can Tintorer (el Papiol, Baix Llobregat) i Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal, Vallès Oriental). Les marques d'aquestes

1. Membre del grup de recerca CEIPAC (<http://ceipac.ub.edu>), del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona.

terrisseries es troben sovint en els carregaments d'alguns derelictes importants del golf de Lleó juntament amb altres segells de producció suburbana, la qual cosa reforça la idea que aquests vaixelles partien inicialment del port de la ciutat de *Barcino* i que aquest port proporcionava la millor sortida al mar per a aquests vins locals i regionals (Carreras i Berni, 2002). *Barcino* era, doncs, un punt central per a l'emmagatzematge i el control de les mercaderies locals i de les regions més properes, i, d'altra banda, un centre redistribuïdor de les mercaderies de fora.

A part dels contenidors vinícoles regionals, n'hi ha d'altres que a partir de les seves argiles sabem que van ser fabricats fora de l'entorn geogràfic de la Laietània. Malauradament, desconexem el lloc d'origen de la major part de les marques as-

sociades amb aquestes àmfores. És molt interessant el cas de la marca forana C. MUSSIDIUS NEPOS, de la qual coneixem el lloc de producció: el Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre). Es tracta d'un producte de qualitat de la regió més meridional de la *Tarraconense* oriental i que es pot posar en relació amb els vins de *Tarraco*, que gaudien de cert prestigi entre els romans (Plin., *N. H.*, XIV, 71). Aquesta troballa en l'excavació del carrer del Correu Vell es pot valorar com un bé de consum de qualitat, semblantment a un vi italià o grec, si s'analitza des de la visió del disseny d'un barceloní de gaudir de productes forans.

El repertori epigràfic de productes que no són de la província *Tarraconense* és força diversificat. Hi ha marques en envasos d'origen italià, gal, bètic, lusità i africà. Tot això, d'alguna mane-

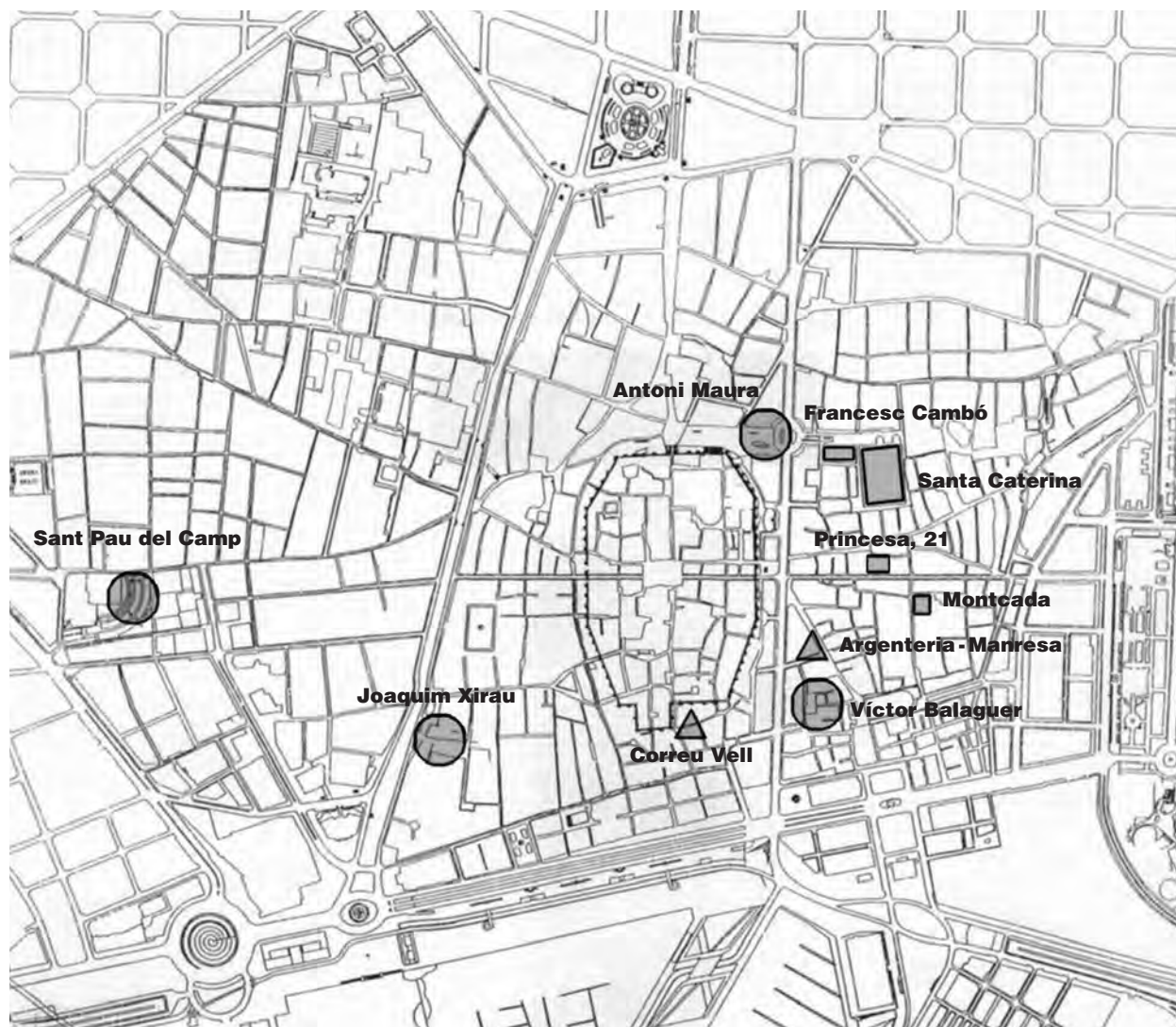


FIGURA 6. Localització dels jaciments esmentats en el text (Josep Maria Puche, ICAC).

ra, confirma el caràcter de centre de redistribució polivalent que va tenir la colònia ja des de la seva fundació. L'epigrafia amfòrica més nombrosa és la de la Bètica, particularment en àmfores d'oli Dressel 20, com es comenta a continuació.

Les marques d'àmfores d'oli de la Bètica són les més ben representades a Barcelona, de totes les produccions de fora de la Laietània. La raó d'aquesta circumstància s'explica fàcilment pel fet que aquest contenidor d'oli va tenir una gran difusió des d'època d'August per tot l'Occident romà, com posa de manifest el turó artificial del mont Testaccio de Roma, fet amb milions de fragments d'aquestes àmfores. El comerç de l'oli bètic mitjançant la Dressel 20 es va desenvolupar sense interrupció fins avançada la segona meitat del segle III dC, amb un creixement progressiu de les exportacions que va tenir el seu moment d'apogeu a l'època de la dinastia dels antonins, és a dir, al llarg d'una gran part del segle II dC. La fabricació de la Dressel 20 va ser confirmada pels gairebé cent centres de producció que estaven situats als trams navegables dels rius Guadalquivir i Genil. Fruit d'una activitat «industrial» força intensa i complexa d'entendre és el fet que aquesta és l'àmfora romana més segellada de totes les produccions imperials, la qual cosa justifica, en part, l'alt nombre d'exemplars trobats a la ciutat en comparació del que van donar de si les altres importacions des d'aquest punt de vista.

Fins a la data d'avui hem comptabilitzat catorze segells, que ja vam publicar i estudiar en dos treballs anteriors (Berni, 1998; Berni i Carreras, 2001). Si classifiquem les marques llegibles d'acord amb les datacions obtingudes d'altres paral·lels, veurem que tenim una representació epigràfica força àmplia en el temps: del segon i el tercer quarts del segle I dC són CHIL, PSAVITI, PSAVITI + SVAVI i QCR; del començament de l'Imperi d'Adrià (117-138 dC) és LACON(F) o LACON(E); de la meitat del segle II i del regnat d'Antoní Pius són DOMS, (QM)R i QND(---), mentre que QIM/S es data en el darrer moment de la dinastia dels antonins, entre els governs de Marc Aureli i Còmmode (ca. 179-180 dC). D'altra banda, pel que fa als materials bètics sense inscripcions documentats a la ciutat romana, hem de dir que aquestes àmfores bètiques es troben sovint a les excavacions de la ciutat, sobretot en contextos altimperials, però en nivells fundacionals de poc abans del canvi d'era i amb el pro-

totip de cos ovalat conegut com Oberaden 81 o Haltern 71 (Berni, 1998, p. 141-146).

Cal destacar la gran representativitat d'aquestes importacions al llarg del segle I dC, coincidint amb el període de màxim desenvolupament de les exportacions de vi laietà. Però la desaparició del gran comerç de vi laietà al final del segle I dC no va ser un impediment perquè continués arribant regularment oli des de la Bètica a *Barcino*, com queda demostrat amb els cinc darrers segells, datats al llarg de bona part del segle II dC. Tanmateix, hem documentat a la ciutat i a la seva zona rural (cas de la villa romana de Sant Pau del Camp) alguns fragments de vores de Dressel 20 de tipologia tardana. No són quantitativament gaire nombrosos, la qual cosa sembla que indica que al segle III dC va haver-hi una important davallada de les importacions de productes bètics als mercats privats, és a dir, fora dels circuits anònaris (Roma i *limes*). Aquest fenomen sembla que s'inicià amb l'arribada de la dinastia dels Sever, quan la producció i la comercialització de l'oli bètic patí, per primera vegada, un control més directe per part de l'Administració de l'Estat. A partir d'aquest moment s'intensificà el subministrament d'aliments per a l'exèrcit i la població urbana de Roma, com una mena d'arma política dels governants per a controlar dos dels pilars sobre els quals se sostenia el seu poder. Finalitzada la crisi del segle III dC que assolà els territoris de l'Imperi romà, aparegué Dioclecian (284-305 dC), que reformà l'Imperi i el subdividí en moltes províncies. Fou a partir d'aquest moment quan les àmfores d'oli de la Bètica es tornaren a trobar a la ciutat amb un alt percentatge d'exemplars. Però els temps havien canviat i aleshores els envasos eren més petits: les conegudes Dressel 23 del baix imperi. Aquests envasos es consumien juntament amb altres produccions de procedència nord-africana i oriental, que, d'una manera conjunta, posaven de manifest el comerç florent a l'antiga colònia durant els segles IV i V dC.

Les altres marques documentades a *Barcino* són d'origens diversos, si bé el seu nombre és força limitat. S'han trobat alguns exemplars de la zona itàlica de la Campània, de la zona de la Narbonense i de la costa bètica —destinats a contenir salaons—, i un bon repertori de marques en àmfores africanes. En totes aquestes altres tipologies i orígens cal tenir en compte que el nombre d'àmfores segellades no era tan elevat com el de les

àmfores Dressel 20. Per exemple, el conjunt de les àmfores africanes, que és predominant a les excavacions de Barcelona a partir del segle III dC, només registra uns quants exemples de marques.

1. ORGANITZACIÓ DEL CORPUS

Les marques s'han ordenat en funció de l'origen o la procedència de la producció de l'àmfora. Cada grup de segells s'ordena nominalment per la lletra que considerem inicial del *nomen* (en el cas dels *tria nomina*).

Les principals abreviacions utilitzades són: Dat. (datació), LP (lloc de producció), Lect. (lectura epigràfica), LT (lloc de la troballa), LC (lloc de conservació de la peça), Bibl. (bibliografia, en el cas que la marca hagi estat publicada amb anterioritat).

1.1. ÀMFORES DE VI IMPORTADES D'ALTRES ÀREES DE LA *TARRACONENSE* O D'UN LLOC DE PRODUCCIÓ INDETERMINAT

28. AND

LP: Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal, Vallès Occidental).

Lect.: And().

28a)

LT: Correu Vell, 1990.

LC: SAU (CV-90B-43-2), en un pivot d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 5.



La forma i les dimensions de l'empremta coincideixen amb la marca trobada per Pascual (Pascual, 1977, p. 51, núm. 2 i fig. 4.1) al centre productor de Can Pedrerol de Baix (Revilla, 1995, p. 199, núm. 16), deu quilòmetres amunt de Sant Boi del Llobregat, entre la riera de Rubí i el riu Llobregat. La major part del material amfòric recollit a la terrisseria esmentada dels afores de Barcelona correspon a Dressel 2-4, però hi va aparèixer també la forma Pascual 1 en una quantitat molt

menor. A Can Pedrerol, Pascual va recollir cinc segells AND, tots en cartella circular. Va distingir-hi dos grups de variants: tres exemplars d'escriptura normal i dos amb les lletres retrògrades. La variant retrògrada apareix també a la terrisseria veïna de Can Tintorer (el Papiol, a prop de la riera de Rubí, a tres quilòmetres del riu Llobregat; Revilla, 1995, p. 203, núm. 17) en una cartella circular. La troballa de Barcelona justifica la idea d'una ciutat abocada al comerç del vi i que dóna suport logístic als centres productors ubicats al llarg del Baix Llobregat. Pel que fa al text, creiem que estem davant un *cognomen* And() abreuja.

29. AP o AR

Lect.: Ap() o Ar().

29a)

LT: hi ha la següent nota manuscrita: «Aquesta peça ha sortit en el pati del costat del Tinell; 29-III-52.»

LC: MHCB, en un fragment superior d'un peu de forma indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 6; Beltrán, 2001, p. 206, núm. 249.



El segell apareix sobre un pivot al costat d'un grafit *ante cocturam* d'una sola lletra, potser D, R, P o B. La peça presenta color vermell intens, fractura irregular, textura rugosa i una gran quantitat de desengreixant de grandària mitjana (quars i calcària). La marca sembla que correspon a un *cognomen* abreuja amb les dues primeres lletres, AP o AR, unides. A Badalona existeix una marca AR amb nexa en un pivot d'una àmfora que va ser produïda a Torre Llauder (Mataró), segons M. Comas (Comas, 1997, núm. 179).

30. EROS / QCORNER

Dat.: època flàvia (derelicta de Marina di Fiori).

Lect.: Q. Cor(neli) Ner() / Eros (fecit).

30a)

LT: subsòl del Saló del Tinell, 1952-1953.

LC: MHCB, a l'inici del coll d'una possible Dressel 2-4.

Bibl.: Berni, Carreras *et al.*, 1998, p. 116-117; Berni i Carreras, 2001, núm. 8.



Es tracta d'un segell bilineal en una cartella rectangular amb traç divisor central. Per la posició de l'empremta al naixement del coll d'un fragment d'àmfora, pot trobar-se en Dressel 2-4. Es tracta d'una marca de contingut compost amb l'associació nominal entre dos personatges. A la part superior es troba *Eros*, el treballador de l'àmfora, escrit en nominatiu. A la línia inferior i en genitiu hi ha els *tria nomina* de Q. *Cor(neli) Ner()*, probablement el propietari o responsable de la terrisseria. La peça presenta color rosat crema clar, fractura irregular, textura rugosa i desengreixant escàs i petit (quars i calcària).

Hem parlat àmpliament d'aquest segell en un article anterior (Berni, Carreras *et al.*, 1998, p. 111 i seg.) que inclou un ampli estudi sobre dues famílies de *Cornelii* associades amb les àmfores de vi tarraconense. El mateix segell de Barcelona s'ha documentat a la villa romana de la Torre (Saix, Alacant) (Márquez i Molina, 2005, núm. 202) a partir de materials de prospecció. El datem en època flàvia gràcies a una altra variant bilineal, QCORNE/FVSCVS, localitzada a l'illa de Còrsega, al vaixell enfonsat de Marina di Fiori (Bernard, 1996), que transportava una càrrega d'àmfores Dressel 2-4 tarraconenses juntament amb Dressel 7-11 de cronologia tardana i un exemplar de Haltern 70. Les àmfores de vi porten marques inèdites —EVP, HAM, FLAVI— col·locades a la part baixa del coll i a l'alçada del naixement de les anses. La troballa d'una *tegula* de L. *Herennius Optatus* va permetre establir l'horitzó flavi del derelict. La procedència catalana de la segona variant amb el nom de *Fuscus* ha pogut ser corroborada per la troballa d'una altra peça igual a Valldeporcs (Riba-roja d'Ebre, Tarragona), que va donar a conèixer Jaume Noguera Guillén ja fa uns quants anys.

31. E

Dat.: ca. 27 aC-14 dC (Villeneuve-Les Aigüères).

Lect.: E().

31a)

LT: Sant Iu - Comtes, 1944-1950.

LC: MHCB (SI-I6U), a prop de la base del coll d'una possible àmfora Pascual 1.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 9.



Es tracta d'un segell amb una sola lletra E feta amb l'asta vertical arquejada dins d'una cartella ovalada. Es coneix sobre un pivot de Pascual 1 a la localitat francesa de Villeneuve-Les Aigüères (Fréjus), gràcies a dues troballes que es van datar en un context de ca. 27 aC-14 dC (Brentchloff i Rivet, 2003, núm. 28 i 29). També es documenta a Port-la-Nautique (Narbona) en Pascual 1 (Bergé, 1990, p. 178). Les variants E recollides en l'índex de Pascual (Pascual, 1991, núm. 75) són diferents, tenen una forma més regular i la cartella és sempre quadrada.

32. ENEI

Lect.: Enei.

32a)

LT: Ajuntament de Barcelona, 1996.

LC: SAU, en un peu de forma indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 12.



Es tracta d'un segell retrògrad desconegut en cap altre lloc. Es tracta d'un *cognomen* d'origen grec que es pot atribuir a un esclau o llibert.

33. ET

Lect.: Et().

33a)

LT: Correu Vell, 1991-1992.

LC: SAU (CV-325-43), en un pivot d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 13.



Es tracta d'un segell nou de petites dimensions en una cartella ovalada. Sembla que són les dues primeres lletres d'un *cognomen* *Et*() abreujat. Ens crida l'atenció la forma particular de la primera lletra, traçada amb un contorn semicircular, un tipus de lletra semblant a la marca monoliteral E estudiada abans (*vide supra*).

34. FIR(M?)

Dat.: 15-20 dC (derelict de La Chrétienne H).

LP: Can Tintorer (el Papiol, Baix Llobregat).

Lect.: Fir(m(i)?).

34a)

LT: subsòl del Saló del Tinell, 1952-1953.

LC: MHCB (XXI-I-5J, XXI-215, 5930), fragment de paret d'un peu d'àmfora de forma indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 16.



Per la dimensió de la cartella i les proporcions de les lletres visibles, podria tractar-se d'una marca FIRM amb la darrera lletra M perduda. Creiem que som davant del mateix *cognomen* *Firmus* conegut a la terrisseria veïna de Can Tintorer, on també es van produir altres segells trobats a Barcelona. A Can Tintorer el coneixem sobre un pivot de la forma Dressel 2-4, desenvolupat només amb les primeres tres lletres FIR i associat amb CLAR (Pascual, 1977, núm. 24 i 25, fig. 7.2). Una marca semblant a la de Barcelona, amb el mateix defecte d'impressió, es pot veure sobre Dressel 2-4 al vaixell de La Chrétienne H (Saint Raphael, Var) (Corsi-Sciallano i Liou,

1985, núm. 29, fig. 68). En aquest derelict, datat vers els anys 15-20 dC, la variant FIR es troba associada amb el mateix pivot amb les marques THA (dues vegades) i CLAR.

35. TIO?

LP: Can Tintorer (el Papiol, Baix Llobregat)?

Lect.: Tio()?

35a)

LT: Sant Iu - Comtes, 1944-1950.

LC: MHCB (SI-I8W), en un peu de tipus indeterminat.

Bibl.: Duran i Sanpere, 1943, fig. 43.2; Beltrán Lloris, 1970, fig. 48.61; Berni i Carreras, 2001, núm. 17.



La peça presenta color vermell intens, fractura irregular, textura rugosa i desengreixant abundant petit i mitjà (quars i calcària de diferents grandàries). La lectura és dubtosa a causa de la deficient qualitat de les lletres conservades. Creiem que s'ha identificat a *Cartago*, on s'ha publicat recentment una marca semblant associada amb un segon segell APT sobre un pivot de Dressel 2-4 (Freed, 1998, p. 356, fig. 3.21). L'exemplar africà procedeix del segon mur d'àmfores que va estudiar Delattre l'any 1900, datat en un context del segon quart del segle I dC. Aquesta associació és força interessant, atès que a la terrisseria veïna de la Vila Vella (Sant Boi de Llobregat) hi ha la variant APTI, que Pascual va llegir com PATI (Pascual, 1991, núm. 168.1, lám. XVIII.374). En aquest cas, es confirmaria, una vegada més, la relació econòmica de dependència entre la ciutat romana de *Barcino* i els centres productors d'àmfores de la propera regió litoral del Baix Llobregat.

36. IVL(ITHEOPHIL?)

Dat.: ca. 10 aC-5 dC (derelict de Cap del Volt).

LP: Baix Llobregat?

Lect.: Iul(i Theophil(i)?).

36a)

LT: Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona.

LC: SAU (AXA 341, 1378), en un possible fragment de coll d'àmfora.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 18.



Malgrat la pèrdua de bona part del segell, creiem encertat el fet d'haver-lo identificat amb la sèrie IVLITHEOPHIL, ben documentada a l'índex d'estampilles de Pascual (Pascual, 1991, núm. 114.6 i fig. 245). A Catalunya, aquesta marca es coneix sobre els tipus Pascual 1 i Dressel 2-4. Al vaixell de Cap del Volt ha aparegut sobre llavi de Pascual 1 (Nieto i Foerster, 1980, p. 174, fig. 11.3 i 12), juntament amb altres marques presents a Barcelona (QFS i V) i Badalona (MPORCI). També la tenim segellada sobre un coll d'àmfora en un fragment superior de Dressel 2-4 trobat a Canet de Mar durant les obres de construcció d'una piscina en una finca del carrer de Sant Jaume (Pera i Isern, 1983, p. 254, fig. B1).

La troballa de l'Arxiu Administratiu és prou suggeridora per a relacionar *Iulius Theophilus* amb un altre personatge del mateix grup familiar dit *Iulus Anicetus*, ben documentat a les termes romanes de Sant Boi de Llobregat sobre llavi de Pascual 1 (Pascual, 1977, p. 50 i fig. 2.8; López Mullor, 1998). Aquesta suposició ha estat refermada per la troballa de la variant THEOP a les mateixes termes de Sant Boi de Llobregat i, a més a més, a la terrisseria de Can Reverter - Can Peral, a Sant Vicenç dels Horts (Baix Llobregat) (Caralt, Molist *et al.*, 1989, p. 375; Revilla, 1995, p. 196, núm. 15). La major part de les àmfores amb la marca THEOPHILUS conegudes fins ara són del tipus Pascual 1 i es localitzen en grans quantitats a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1974, p. 110), antic port romà de Narbona, en contextos del voltant del canvi d'era.

37. LLC

Dat.: context de Juli-Claudi.

Lect.: L. L () C ().

37a)

LT: Sant Pau, 1998-1999.

LC: SAU (96/98-202-15), en un peu de forma indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 19.



Aquest segell es va trobar a les excavacions de Sant Pau juntament amb un conjunt homogeni de vores bètiques de Dressel 20 del segon quart del segle I dC. Per la forma del text, sembla que es tracta de les tres inicials dels *tria nomina* d'un ciutadà lliure. A Catalunya coneixem una variant LLC diferent, d'escriptura retrògrada i amb interpuncions, trobada durant el sondeig de l'any 1982 del criptopòrtic del fòrum romà d'Empúries (Aquilué, Mar *et al.*, 1984, p. 287 i fig. 106.5).

38. (CMVSSI)DNEP

Dat.: 1-10 dC (La Longarina, Òstia). 11 aC-16 dC (Haltern).

LP: Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre).

Lect.: C. Mussidi Nep(otis, -).

38a)

LT: Correu Vell, 1991-1992.

LC: SAU (CV-325-96), en un coll de Dressel 7-11.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 22.



Aquesta troballa de Correu Vell és el resultat dels intercanvis comercials entre *Barcino* i la regió més meridional de Catalunya, a tocar de l'Ebre. Es va fabricar a l'època d'August a la villa romana de Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre) (Izquierdo i Tugas, 1993; Revilla, 1995, p. 172, núm. 2). Apareix sovint en diferents tipus d'envasos datats a l'entorn del canvi d'era: Oberaden 74, Pascual 1, Dressel 7-11. Té una àmplia distribució geogràfica: illes Columbretes, golf de Fos (Bouches-du-Rhône), Vaison (Isère), Haltern (5 aC-9 dC), La Longarina (Òstia; 1-12 dC).

i Roma (vegeu Callender, 1965, núm. 399; Miró, 1988, p. 219-220). En un derelict de Fos-sur-Mer es va trobar sobre Dressel 7-11, amb reïna, juntament amb una marca TIBISI en una altra àmfora de la mateixa forma (Amar i Liou, 1984, núm. 234). Sobre l'origen itàlic i la identitat del personatge, vegeu Wiseman (Wiseman, 1971, p. 199) i Revilla (Revilla, 1995, p. 150, nota 595).

39. QVG

Lect.: Q. V() G().

39a)

LT: subsòl de la plaça del Rei, 1931-1935.

LC: MHCB, en un pivot d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Duran i Sanpere, 1943, fig. 43.1; Beltrán Lloris, 1970, fig. 48.70; Berni i Carreras, 2001, núm. 28.



La peça presenta color vermell marronós, fractura irregular, textura rugosa i una gran quantitat de desengreixant de dimensions petites i mitjanes (quars, calcària i mica escassa). Es tracta d'una marca triliteral amb interpuncions triangulars i escriptura circular en sentit horari. Proposem llegir-la com les inicials Q. V() G() d'uns *tria nomina*. A més de la peça de Barcelona, coneixem uns altres dos paral·lels a Catalunya: el primer pertany a la villa romana i productora de l'Aiguacuit (Terrassa, Vallès Occidental) (Barrasetas, Martín *et al.*, 1994, fig. 37.2); el segon és una troballa inèdita, sense cap context, que hem documentat personalment als magatzems del Museu Arqueològic de Barcelona, sobre un fragment d'un pivot de possible Dressel 2-4 i al costat d'un grafit A dactilar *ante cocturam*. A fora de Catalunya, la trobem a la Torre Vella d'en Loçano (Ciutadella, Menorca), *Cartago* i Mainz (De Nicolás, 1979, núm. 53 i fig. IX.53; Freed, 1998, p. 353 i fig. 3.19; Ehmig, 2003, núm. 232). Totes les peces esmentades es conserven en pivots d'àmfores indeterminades. Es pot establir una relació de parentesc entre Q. V() G() i el personatge representat

en la coneguda sèrie QVA de la terrisseria veïna de la Vila Vella (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat) (*vide infra*). D'altra banda, tenim constates totes dues marques a la mateixa excavació del subsòl de la plaça del Rei.

40. QVA

Dat.: ca. 9 aC-25 dC (tres derelictes).

LP: Vila Vella (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat).

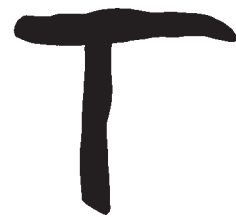
Lect.: Q. Va() o Q. V() A() o Qua(drati?).

40a)

LT: subsòl de la plaça del Rei, 1931-1935.

LC: MHCB, en un peu de forma indeterminada, a prop d'un grafit T *ante cocturam*.

Bibl.: Duran i Sanpere, 1943, fig. 43.5; Berni i Carreras, 2001, núm. 29a.



40b)

LT: Casa Padellàs, 1983.

LC: MHCB, sense referència, en un peu d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 29b.



Podem distingir dos grups de variants per a la família de segells QVA, segons si porten o no la lligadura VA. Totes dues variants de Barcelona (a i b) són presents a la terrisseria veïna de la Vila Vella, als forns de les termes romanes de Sant Boi de Llobregat (López Mullor, 1998, p. 235), on són co-

negudes únicament en pivots de Dressel 2-4. També al centre productor de Can Portell (Argentona) trobem un segell QVA sense nexa en un pivot d'una àmfora indeterminada (Revilla, 1995, núm. 41), mentre que a Badalona es va documentar amb el nexa VA sobre Dressel 2-4 i a prop d'una segona marca il·legible (Comas i Solà, 1997, núm. 168).

Les dues variants es troben sovint acompanyades d'altres segells d'una o tres lletres que sembla que corresponen a *cognomina* abreujats de terrissaires, la qual cosa reforça la possible identitat d'un personatge lliure en les sigles QVA, en lloc d'un *cognomen* del tipus *Qua(dratus)*. La variant amb nexa va acompanyada dels següents noms servils: F, QAE, SAB i SOS; l'altra apareix amb IVC. Tot aquest conjunt de variants i d'associacions s'ha datat al voltant del canvi d'era. Disposem de bones datacions gràcies a tres derelictes de la costa francesa, sempre en Dressel 2-4: Grand Ribaud D (ca. 9-1 aC), La Chrétienne H (ca. 1-25 dC) i Le Grand Rouveau (ca. 50 dC) (vegeu Hesnard, Carre *et al.*, 1988, p. 56; Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 44 i 78). També cal esmentar l'existència de la marca QVAD, amb el nexa AD, sobre Dressel 2-4, ben datada ca. 1-15 dC al vaixell de Sud-Lavezzi 3 (Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 130).

Pel que fa als jaciments terrestres, la marca s'ha localitzat a la Torre d'En Gaumés (1 exemplar), *Glanum* (1 exemplar), Narbona (1 exemplar), Capestang (1 exemplar), Fos-sur-Mer (1 exemplar), Châteaumeillant (1 exemplar), Angers (1 exemplar), Saint-Thibéry (1 exemplar), Hérault (1 exemplar), Badalona (1 exemplar), l'estret de Bonifacio (1 exemplar), Roma (1 exemplar), *Iulia Livia* (duplicat: 2 exemplars) i Luni (1 exemplar).

S'han document fins a cinc exemplars de QVA a l'excavació de la Vila Vella (López Mullor, 1998). La marca està associada amb altres marques, com F (vegeu Can Reverter D), QAE i SAB (Vila Vella N) a La Chrétienne H, SAB a Luni (vegeu la Vila Vella N), SOS a Roma i segurament Barcelona (vegeu la Vila Vella O), DE a Roma i IVC a Châteaumeillant i Capestang. S'han trobat també les marques QVA i C.ALE en ceràmica comuna (Barreda, 1989, p. 471).

Encara no sabem prou bé si aquesta altra forma més desenvolupada és part o no de la mateixa família epigràfica de QVA. El que sí que sabem és que en el derelictes es va trobar associada amb CELSI, i coneixem prou bé el lloc de producció de *Celsus* a les terrisseries de Can Pedrerol de

Baix i Can Tintorer (Revilla, 1995, p. 199, núm. 16, i p. 203, núm. 17), sempre a l'àrea del Baix Llobregat, pròxima a Barcelona. Si existís una relació de variant entre QVA i QVAD, es podrien proposar les lectures Q. Va() Ad() i Quad(rati).

41. VI

Lect.: Vi() o Iu().

41a)

LT: Palau Centelles, 1990.

LC: SAU (PC-90 21/24), en un petit fragment d'un peu d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 31.



Es tracta d'un segell nou, del qual les dues lectures que proposem depenen del sentit directe o retrògrad de l'escriptura per la forma ambigua d'aquesta. Potser està relacionat amb un paral·lel sobre nansa de Dressel 2-4 de possible origen tarraconense trobat a la necròpolis romana de la localitat francesa de Roanne (Aulas, 1981, núm. 38, *pl.* 8). Vegeu també la marca IV en una cartella circular sobre una àmfora tarraconense a *Cartago* (Freed, 1998, fig. 3.14).

42. LDAP? + CA?(---)

LP: Baix Llobregat?

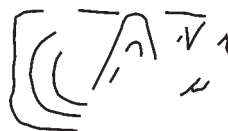
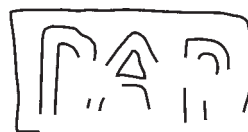
Lect.: segells il·legibles.

42a)

LT: plaça de la Verònica, 1988.

LC: SAU (A-28-B), dos segells sobre un pivot d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 32.



La pèrdua de bona part del relleu de les lletres fa molt difícil la lectura dels dos segells. No obstant la dificultat de la lectura, creiem que hem identificat totes dues marques en un recull d'estampilles del terme municipal de Sant Boi de Llobregat publicat per Barreda i Casanova (Barreda i Casanova, 1989, p. 470-476). El primer segell ha estat llegit per l'autora com LDAP (amb el nexce LD) i el segon no ha pogut ser llegit, però creiem que podria tractar-se de la mateixa peça.

43. (---)A(---)

Lect.: segell il·legible.

43a)

LT: Correu Vell, 1992.

LC: SAU (CV-92-325-79), en un pivot d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 33.



Són poques les marques recollides a l'índex de Pascual amb un disseny semblant d'aquestes característiques: PAS, de *Cartago* i Menorca, i CPAV, de Menorca (Pascual, 1991, núm. 63 i 166).

44. A?, B?, P? o R?

Lect.: dubtosa.

44a)

LT: Casa de l'Ardiaca, 1993.

LC: SAU (333-U-7), en un peu d'una àmfora de forma indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 34.



Es tracta d'una lletra de petites dimensions en una cartella circular i subjecta a múltiples interpretacions a causa de la conservació parcial de l'empremta.

45. (---)B?N

Lect.: segell il·legible.

45a)

LT: Correu Vell, 1992.

LC: SAU (CV. 325-45), part superior d'un fragment de nansa de possible Pascual 1.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 35.



És una marca fragmentada a l'esquerra. La darrera lletra és una N retrògrada.

46. (---)SSI

Lect.: (---)ssi.

46a)

LT: Correu Vell, 1991-1992.

LC: SAU (CV-92-325-96), en un fragment de vora de Pascual 1.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 36.



Amb un final semblant coneixem el segell CISSI al Mual (Calella) (Pascual, 1991, núm. 52) i també a la nau Perduto en Dressel 2-4 (Bonifacio, Còrsega) (Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 145-147). Malauradament, tots aquests paral·lels tenen les dues lletres S d'escriptura retrògrada, a l'inrevés que la troballa de Barcelona.

1.2. DRESSEL 20 TARRACONENSE

47. P

Dat.: època dels Juli-Claudis.

Lect.: P().

47a)

LT: pou del carrer de la Tapineria.

LC: MHCB (TAP-97-1), *in labro*.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 23; Berni, 2001, fig. 1.2.



L'àmfora conserva a la part interna de la vora restes de calç que van servir per a segellar el tap que s'encaixava a la boca del recipient. La peça presenta color vermell marronós intens, fractura irregular, textura rugosa i desengreixant abundant petit i mitjà (quars i calcària). A la cara externa es troba el primer segell conegut en una imitació tarraconense de la coneguda àmfora d'oli Dressel 20 de la Bètica. La tipologia del recipient és anàloga a la de les produccions bètiques del període juli-claudi (Berni, 1998, fig. 7). A Catalunya el conjunt d'aquestes imitacions és molt reduït i els casos constatats fins ara s'han datat al llarg del segle I dC, coincidint amb el moment més important de les exportacions de vi en àmfores de la *Tarraconense* (Berni, 1998, p. 80-81; Berni, 2001, p. 1163-1167). La marca P és segurament la lletra inicial d'un *cognomen*, per la simplicitat del text. Aquesta inicial apareix sovint a les àmfores de vi de la Laietània. A prop de Barcelona la tenim documentada a la Vila Vella (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat), també en una cartella circular (Revilla, 1995, núm. 14). Se'n coneixen altres variants en centres productors d'àmfores del Vallès Oriental (Caldes de Montbui) i del Maresme (Torre Llauder, Mataró) (Pascual, 1991, núm. 164).

1.3. DRESSEL 20 (BÈTICA - VALL DEL GUADALQUIVIR)

48. LACON(F) o LACON(E)

Dat.: període d'Adrià?

LP: Alcotrista.

Lect.: L. A(ureli?) G(ermani?) On(esimus?, -) f(ecit) o L. A(ureli?) G(ermani?) One(simi, -).

48a)

LT: Casa Padellàs, 1983.

LC: MHCB.

Bibl.: Berni, 2001; Berni i Carreras, 2001, núm. 38.



Es tracta d'un segell produït a la terrisseria d'Alcotrista, situada a la vora dreta del riu Genil, a prop de la ciutat andalusa d'Écija (Bonsor, 1931,

p. 29; Chic, 1985, p. 36; Ponsich, 1991, p. 61 i 33). La *figlina* que el va produir es deia *Colobraria*. El text de la inscripció sembla fet per mitjà de l'associació de dos personatges: L. A(ureli?) G(ermani?), els *tria nomina* de l'element onomàstic principal, i On(esimus, -) f(ecit), el fabricant de l'àmfora. L. *Aurelius Germanus* acaparà la producció de les àmfores d'oli d'aquesta terrisseria cap als anys 120-125 dC, horitzó determinat per la variant LAGER, ben datada a la localitat francesa de Mâcon (Cognot, 1983).

49. QCR

Dat.: mitjan segle I dC.

Lect.: Q. C() R().

49a)

LT: Argenteria - Víctor Balaguer, 1997.

LC: SAU (6004-865-5).

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 39.



Encara no sabem on es va produir aquesta marca de terrisser, molt ben datada a mitjan segle I dC a la localitat suïssa d'Augst (Martin-Kilcher, 1997, p. 30a-e). Aquest context fou corroborat en l'excavació d'Argenteria per la presència del segell AMANDI en una àmfora laietana (vegeu l'article de Carreras en aquest volum). B. Liou (Liou, 2003, A4-A5) va donar a conèixer una àmfora Dressel 20 sencera, trobada a Sainte-Colombe-Lès-Vienne (ca. 50-70 dC), que porta aquesta mateixa empremta associada amb el nom del mercader Q. *Connius Verna*, que ja va trobar Dressel a la *Villa Ludovisi* de Roma (CIL, XV, 3652) en un context arqueològic clarament del principi de la dinastia dels flavis.

Recentment s'ha publicat una nova troballa d'un segell QCR andalús a la terrisseria de l'Hospital de las Cinco Llagas, actual Parlament d'Andalusia (García Vargas, 2003, núm. 7). Es tracta del primer i únic centre de fabricació d'àmfores conegut fins ara als voltants de la ciutat romana d'*Hispalis*. Per aquest fet, la fabricació d'aquest segell ha estat atribuïda a aquest lloc. Però s'ha de tenir en compte que a Sevilla hi ha altres marques de terrisser que tenen connexions, pels tex-

tos i les cronologies, amb els llocs de producció de Dressel 20 prospectats per Ponsich a la vall mitjana del Guadalquivir.

Així doncs, no és del tot segur que es tracti d'una producció local d'*Hispalis*. D'altra banda, pot servir d'ajuda per a mirar d'esbrinar l'origen del segell QCR, el fet que l'àmfora de Roma amb el *titulus pictus* de Q. *Conninus Verna* es va trobar juntament amb el segell LVTROPHIMI, ben conegut a les àrees productores d'Arva, La Catria i Lora del Río, ben a prop del municipi de Lora del Río. Aquest lligam es fonamenta en les relacions econòmiques ben definides que es van establir entre els personatges exportadors d'oli i determinades regions productores.

50. CER? o CCR?

Lect.: Cer?() o C. C() R()?

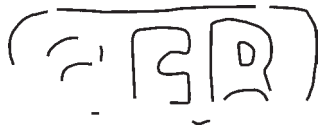
50a)

LT: Casa de l'Ardiaca.

LC: MHCB (1993/333-N-15).

Bibl.: Berni, 1998, núm. 18.

Lect.: com (---)CR?



Sense cap mena de dubte, estem davant de les inicials dels *tria nomina* d'un personatge lliure. La dificultat de la lectura d'aquesta marca trilateral està determinada per la feble impressió de la meitat inferior de la cartella.

51. DOMS

Dat.: mitjan segle II dC.

LP: *Canania* (Alcolea del Río).

Lect.: Dom(iti, -) s(ervi?) o D. O() M() S().

51a)

LT: Barcelona, sense procedència.

LC: MHCB (s/n).

Bibl.: Berni, 1998, núm. 54.



Aquest segell està molt ben datat al Testaccio per la seva associació amb diferents inscripcions cursives amb dates consulars dels anys 146 (DOM: CIL, XV, 3863 + 2800a), 145 o 161 (DOMS: CIL, XV, 4147 + 2800b), 154 (DOMS: CIL, XV, 4306 + 2800b). D'altra banda, les àmfores CIL, XV, 3863 + 2800a i 3873e + 2800b, porten aquest segell associat amb el *titulus pictus* del mercader *Sex. Fadius Secundus (Musa)*, personatge notori conegut en l'epigrafia monumental de Narbona i que va tenir una rellevància política força particular en aquesta destacada ciutat portuària de la Gàl·lia narbonesa (CIL, XII, 4393, p. 846). El segell de *Barcino* va ser produït a l'antic municipi flavi de *Canania*, situat molt a prop de la població moderna d'Alcolea del Río (Bonsor, 1931, p. 75-76; Ponsich, 1974, p. 137, núm. 42).

52. CHIL

Dat.: segon quart del segle I dC.

Lect.: C. Hil().

52a)

LT: rasa de la Catedral.

LC: MHCB (Cat. 1989), *in radice ansae*.

Bibl.: Berni, 1998, núm. 34.



Aquest segell aparegué juntament amb altres fragments de Dressel 20 amb vores de tipologia del segon quart del segle I dC (ca. 30-40 dC). En l'excavació de la rasa es va trobar un altre segell PRI en una àmfora laietana que es data en el mateix moment (vegeu l'article de Carreras en aquest volum). Estem davant del nom d'un personatge lliure registrat només amb els seus *praenomen* i *nomen*, sense el *cognomen*, costum arcaic a les àmfores Dressel 20 que estigué en voga durant algun temps al llarg del segle I dC. Es desconeix el seu lloc de producció a la Bètica. Vegeu un paral·lel igual de Mainz a Ehlig (Ehlig, 2003, núm. 93).

53. QIM/S

Dat.: ca. 179-180 dC (Testaccio K).

LP: *Arva*?, La Marí?

Lect.: Q. I() M() S().

53a)

LT: plaça de la Vila de Madrid.
LC: MHCB (VM-1782, 986?, 510).
Bibl.: Berni, 1998, núm. 39c.



Es tracta d'un segell de lletres incises tret originalment amb un punxó d'una cartella circular. El text s'ha resolt amb dues línies, la de sota només per a la lletra S girada en posició horitzontal. Aquesta marca està ben datada al Testaccio pel sondeig K de Dressel (CIL, XV, 2834c), que va donar quinze datacions consulars repartides entre els anys 179 i 180 dC. Ens trobem, doncs, en els dos darrers anys de l'imperi de Marc Aureli (161-180 dC). Bonsor (Bonsor, 1931, núm. 193) va trobar-ne un exemplar a *Arva*, i Ponsich (Ponsich, 1979, p. 85, núm. 28), un altre a la terrisseria de La María, que es troba a prop de Lora del Río. Malgrat aquestes dues troballes andaluses, encara no s'ha pogut determinar amb precisió el seu lloc de producció a la vall mitjana del riu Guadalquivir.

54. (QM)R

Dat.: ca. 138-161 dC.
Lect.: (Q. M()) R().

54a)

LT: Tapineria, 5.
LC: MHCB.
Bibl.: Berni, 1998, núm. 87, com (S)NR? o (Q)MR.



Es tracta d'un segell de lectura retrògrada sobre una nansa. Conserva la meitat esquerra de la cartella, es veu part del peu de la lletra M i, davant, la R sencera, de traçada oberta i sense barra horitzontal. Per la forma del segell i el tipus de lletra, creiem que es tracta de la variant retrògrada de la coneguda sèrie QMR, ben datada al

mont Testaccio (CIL, XV, 3010a-c) cap a mitjan segle II dC. Un paral·lel sencer i igual al de Barcelona va ser publicat per Callender (Callender, 1965, fig. 15.17). Encara es desconeix el seu lloc de producció a Andalusia.

55. QND(---)

Dat.: ca. 154-161 dC.
Lect.: Q. N() D() (---).

55a)

LT: plaça de la Vila de Madrid.
LC: MHCB (VM-2327).
Bibl.: Berni, 1998, núm. 50.



Es tracta d'un segell fragmentat a la dreta. El text perdut es pot restituir gràcies a qualsevol dels següents paral·lels del Testaccio (CIL, XV, 3039a-b): QNDAND, QNDFAB, QNDPHI i QNDPRIM. Es tracta d'una marca de contingut compost format per l'associació dels *tria nomina* d'un personatge amb el nom Q. N() D(), posat sempre al davant de l'abreviació d'un *cognomen* de caràcter servil, amb el qual es van registrar diversos treballadors de la terrisseria: And(), Fab(), Phi(), Prim(us).

A Roma es data amb precisió entre els anys 154 i 161 dC del regnat d'Antoní Pius. L'oli de l'àmfora descrita a CIL, XV, 3039d + 4300, amb el segell QNDFAB, va ser transvasat a les instal·lacions d'una *figlina dion(ysia?)*. L'oli de l'àmfora CIL, XV, 3039l + 4356, amb la marca QNDPRI, va ser controlat a una altra *figlina* dita *Turrinia(na?)* que va pertànyer al *conventus* de *Corduba*. Malgrat aquesta informació donada pels *tituli picti* del Testaccio, encara es desconeix el lloc de producció d'aquesta marca a Andalusia. L'horitzó cronològic d'aquesta família de segells, d'acord amb la datació obtinguda a la necròpolis de la plaça de la Vila de Madrid, mitjançant les inscripcions sepulcral i l'ús dels enterraments, va des de la primera meitat del segle II dC fins a l'inici del segle III dC.

56. PSAVITI, PSAVITI + SVAVI
 Dat.: segon quart del segle I dC.
 LP: Alcotrista, Las Delicias.
 Lect.: P. Sed(ati, -i) Aviti + Suavi(s).

56a1)

LT: Barcelona.
 LC: MAC (31.457; S.A. 383).
 Lect.: P. S(edati, -edi) Aviti + Suavi(s).
 Bibl.: Berni, 1998, núm. 61.a1.



56a2)

LT: Barcelona.
 LC: MAC (31.458; S.A. 384).
 Lect.: P. S(edati, -edi) Aviti.
 Bibl.: Elias, 1888, núm. 384 (com PSAV);
 CIL, II, 1011, 37a (com PSAV); Beltrán, 1970,
 p. 177, núm. 385 (citada); Berni, 1998, núm. 61.a2.



56b)

LT: plaça del Rei - Casa Padellàs.
 LC: MHCB (s/n).
 Lect.: P. Sed(ati, -i) Aviti.
 Bibl.: Duran i Sanpere, 1943, p. 74, fig. 43.3;
 Beltrán, 1970, p. 190, núm. 442, fig. 57.250; Berni,
 1998, núm. 61.b2.



La producció amfòrica de *P. Sed(atius, -ius) Avitus* va tenir la seva activitat al voltant de l'any 30 dC a la terrisseria de Las Delicias, al riu Genil (Bonsor, 1931, p. 29-30; Chic, 1985, p. 32; Pon-

sich, 1991, p. 57, núm. 25), molt a prop de la ciutat d'Écija, que durant l'època dels romans va ser capital d'un convent jurídic i va portar el nom de *Astigitana Colonia Augusta Firma*. Fins a sis àmfores amb la marca PSAVITI van ser trobades per Dressel (Dressel, 1879; CIL, XV, 3143b-c) a la fossa del Castro Pretorio (Roma), associades amb *tituli picti* d'època de la dinastia júlia-clàudia, amb diferents noms de *mercatores*, els exportadors de productes de la Bètica: *C. Atilius Secundus*, (-) *Clodius Priscus* i els dos socis *MM. Seii*.

La terrisseria romana de Las Delicias va ser excavada per primera vegada el 1997 (Sáez Fernández, Tinoco Muñoz *et al.*, 1997). El material amfòric recuperat en l'excavació es va classificar en tres períodes cronològics, segons l'estudi estratigràfic. Dins de la fase I (ca. 30-50 dC) van ser datades les dues variants —SEDAVITI i PSAVITI— que coneixem a Barcelona. La segona fase va aparèixer associada amb una altra marca EPHIME a la mateixa nansa, que a Barcelona tenim segellada al costat d'un altre *cognomen*, SVAVI, i a Roma (CIL, XV, 3143a) passa el mateix amb MAR. Així doncs, *Ephima*, *Suavi(s)* i *Mar()* s'han entendre com els treballadors subordinats a l'activitat del nostre personatge. L'altra variant, SEDAVITI, amb l'exclusió del *praenomen*, la tenim també localitzada molt a prop de Barcelona, a les termes romanes de Sant Boi de Llobregat (López i Estany, lám. XVII.9; Berni, 1998, 61.b1).

57. C(---)

Lect.: C. (---).

57a)

LT: carrer del Veguer.
 LC: MHCB (s/n).
 Bibl.: Berni, 1998, núm. 78.



Es tracta d'una marca fragmentada a la dreta. Conserva la primera lletra del *praenomen*, la inicial del *nomen* està mal impresa i el nom del personatge, amb puntuació.

58. C(---) o Q(---)

58a)

LT: Sant Miquel.

LC: MHCB (89/1001).

Bibl.: Berni, 1998, núm. 79.



Es tracta d'un segell col·locat a la meitat superior d'una nansa fragmentada de Dressel 20. Només es llegeix el perfil esquerre de la primera lletra, que pot ser C o Q.

59. Segell il·legible

59a)

LT: Saló del Tinell (Ajuntament de Barcelona).

LC: MHCB (TL-I-3F/47).

Bibl.: Berni, 1998, núm. 88.



1.4. PRODUCCIÓ SUD-HISPÀNICA

60. OPIL

Dat.: segles III-IV dC.

Lect.: Opil(i).

60a)

LT: subsòl del Saló del Tinell, 1952-1953.

LC: SAU.

Bibl.: Keay, 1984, p. 150, fig. 58.6; Berni i Carreras, 2001, núm. 41; Lagóstena, 2001, núm. 104.



Es tracta d'un petit fragment superior de nansa d'àmfora del tipus Almagro 50 o Keay XVIIA, de producció sud-hispànica. Un recull general de diferents marques d'àmfora sobre Al-

magro 50, que es poden considerar de la mateixa família que OPIL, es pot consultar a Lagóstena (Lagóstena, 2001, p. 371-372).

61. (---)CVAL(---)?

Dat.: primera meitat del segle I dC.

LP: Cerro de Ceuta (Puerto Real, Cadis).

Lect.: (---) C. Val(eri)?

61a)

LT: rasa de la Catedral, 1989.

LC: SAU (RC-89-8-260), *in radice ansae*.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, p. 40; Lagóstena, 2001, núm. 129d.



Es tracta d'un segell sobre un fragment d'arrencament inferior de nansa d'àmfora de salaons de tipus indeterminat. Segons Lagóstena, el segell de Barcelona s'ha de relacionar amb la sèrie VAL de Cerro de Ceuta (Puerto Real, Cadis), per la seva forma particular, en cartella circular i amb el nexa complex VAL, molt típica per a abreujar el gentilici *Valerius* a les produccions gaditanes d'aquella localitat de la cosa bètica.

1.5. PRODUCCIÓ ITÀLICA

62. ATLE(I?)

Lect.: Atle(i?).

62a)

LT: Can Cortada, 1987.

LC: SAU (1004-23), sobre un pivot d'una àmfora indeterminada de vi itàlic.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 42 (com ATLE(---) o ALTE(---)).



Es tracta d'una marca desconeguda, sense paral·lels. El text apareix adornat amb una figura de *palma* i a continuació hi ha un nom de lectura difícil a causa d'un nexa ambigu que admet dues interpretacions: ATL o ALT. Hi manca la darrera lletra, que no va quedar suficientment marcada a la fi de l'empremta. Sembla que hi hagi un únic nom: proposem la lectura *Atleius*.

63. (MLIVI)CAVS + SVR

Dat.: 9-1 aC (Le Grand Ribau D).

LP: Pompeia, regió del Vesuvi.

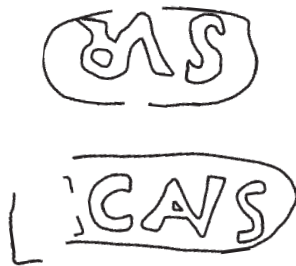
Lect.: M. Livi Caus(ori) + Sur(us) (fecit).

63a)

LT: Correu Vell, 1992.

LC: SAU (CV. 325-81), al colze d'una nansa bífida.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 43.



Les marques d'àmfora de *M. Livius Caus(orius)* van ser produïdes poc abans del canvi d'era a la regió vesuviana per a exportar vi pompeïà en àmfores Dressel 2-4 (Tchernia i Zevi, 1972). Aquest personatge és, juntament amb *L. Eumachius* (Van Der Werff, 1989), un dels més destacats en l'onomàstica escrita sobre aquest contenidor concebut per a transportar vi de la Campània. Els segells de tots dos personatges tenen una dispersió geogràfica gairebé idèntica, fins al punt que s'han arribat a trobar junts com a part del carregament d'un mateix derelict —cas de Le Grand Ribau D, de poc abans del canvi d'era (Hesnard, Carre *et al.*, 1988, p. 49-50). A prop de Barcelona, les marques de *M. Livius Causorius* s'han documentat a Mataró i Menorca (De Nicolás, 1979, núm. 42), i molt més lluny, a *Cartago*, Òstia i Vindonissa (Delattre, 1894, núm. 32, p. 113-114; Tchernia i Zevi, 1972, p. 40, núm. 3; Ettlinger, 1959-1960, fig. 11).

Els segells de *Causorius* apareixen sovint associats amb noms d'esclaus: *Amp(hius) S(ervus) (fecit)*, *Sur(us) (fecit)*. Segons Hesnard, la producció vinícola dels *Livii* de Pompeia perdurava encara en el moment de l'erupció del Vesuvi (79 dC). Testimoni d'aquell darrer moment és el segell d'un altre membre de la mateixa família, *M. Livius Quad(ratus)*, també en Dressel 2-4, descobert entre les runes de la villa d'Oplontis (Hesnard, Carre *et al.*, 1988, p. 50).

1.6. PRODUCCIÓ GÀLICA

64. IM

Lect.: Im() o I() M().

64a1)

LT: sense cap referència.

LC: MHCB (VIII-6F), incisa al coll d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 44.a1.



64a2)

LT: Palau Centelles, 1990.

LC: SAU (PC-90-27), incisa a la part inferior del coll d'una àmfora indeterminada.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 44.a2.



Es tracta de dues marques incises sobre els colls de dos fragments d'àmfora Gauloise de tipus indeterminat. No en coneixem cap paral·lel.

1.7. PRODUCCIÓ AFRICANA

65. AT o (---)AT

Dat.: mitjan segle III dC (derelict Cabre-ra III).

LP: Byzacena.

Lect.: AT() o (-)at().

65a)

LT: Catedral, 1989.

LC: SAU (CAT-89-A-1006), en un coll d'àmfora.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 45, com AT.



Es tracta d'un segell incís sobre el coll d'una àmfora del tipus africana II «gran» (variant Keay IIIA o similar). La forma de la vora és semblant a la dels fragments recollits en el derelict de Cabrera III, de mitjan segle III dC (Bost, Campo *et al.*, 1992, fig. 34). De tant en tant, hi ha dubtes amb algunes marques nominals africanes amb lletres incises i sense cartella, perquè no és del tot clar si l'empremta és o no completa, com succeeix amb aquesta troballa de Barcelona. Es coneix un paral·lel semblant —(---)AT—, però amb cartella rectangular, sobre un fragment de vora del mateix tipus d'àmfora africana II trobat a Bu Njem (Líbia) (Rebuffat, 1997, p. 168, núm. 68-27). Rebuffat creu que al davant podria haver-hi la lletra M.

La marca a1 apareix incisa sobre un fragment de nansa de secció ovalada. En la mateixa posició i amb les mateixes característiques tipològiques existeix una troballa indeterminada de Sanitja (Menorca) publicada per De Nicolás (De Nicolás, 1979, núm. 84 i fig. XV.84) com a possible nansa d'àmfora púnica Mañá D. La marca a2 apareix a Barcelona incisa sobre el coll d'una àmfora africana II gran. En un treball anterior l'havíem interpretat com la combinació de dues lletres pròximes —OD(), CO() o C() O()—, però ara creiem que pot tractar-se d'una simple O reimpresa.

Aquest estrany segell circular es troba sovint sobre colls d'àmfora africana II gran. Apareix una o dues vegades imprès als contenidors africans trobats al derelict italià de Giglio Porto (Celuzza i Rendini, 1991, fig. 96 i 97). També el trobem incís sobre un coll d'àmfora africana II a la nau de Cabrera III, de mitjan segle III dC (Bost, Campo *et al.*, 1992, fig. 40.10). Ens queda el dubte de saber si té valor de lletra o de figura circular, és a dir, si amaga un significat onomàstic o un significat simbòlic.

66. O

Dat.: mitjan segle III dC (derelict de Cabrera III).

LP: Byzacena.

Lect.: O().

67. PAPIR/ISAT

Dat.: mitjan segle III dC (Testaccio, inèdit).

LP: Byzacena.

Lect.: Papiri Sat(urnini, -).

66a1)

LT: subsòl de la plaça del Rei, 1931-1935.

LC: MHCB (II-8H), incisa a la part mitjana de la nansa.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 46.



67a)

LT: Vila de Madrid, 2000-2003 (fase 2, UE-A628).

LC: MHCB, a la part més baixa del coll.

Bibl.: inèdita.



66a2)

LT: sense referència.

LC: MHCB (VIII-6F), incisa al coll d'una àmfora.

Bibl.: Berni i Carreras, 2001, núm. 47 (com OD(), CO() o C() O()).



Es tracta d'un segell bilineal amb lletres incises, format per dues paraules separades per una fulla d'*hedera* o un petit punt ovalat posat darrere la primera lletra, a la segona línia. Les lletres R i T van quedar parcialment impreses. Es troba col·locat frontalment a la part més baixa del coll, molt a prop de la campana superior del recipient. L'àmfora africana sencera és del tipus africana I petita i procedeix de l'excavació de la plaça de la

Vila de Madrid dels anys 2000-2003, dirigida per Júlia Beltrán de Heredia, Francesc Busquets i Isidre Pastor. El recipient havia estat reutilitzat per a un enterrament infantil en àmfora. La datació de mitjan segle III dC està determinada per les darreres novetats observades en les excavacions espanyoles del mont Testaccio (Roma). A la campanya del 1996 (en premsa) es va documentar la

marca PAPIR/I·FEL, d'un altre personatge de la família de *Sat(urninus, -)*, col·locada al mateix tipus d'àmfora, en la mateixa posició i amb una fórmula epigràfica absolutament idèntica i que se serveix exactament de la mateixa distribució de les lletres. Aquest conjunt de coincidències permet establir un vincle de contemporaneïtat entre l'activitat de tots dos personatges.